

Richard Pavlić – Bruno Rukavina

RELATIVIZACIJA SVETOG U SUVREMENOJ (NE) KULTURI

Izv. prof. dr. sc. Richard Pavlić

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Teologija u Rijeci – područni studij

Mag. pol. Bruno Rukavina

UDK: 211.5:[291+235.3][008][791.43]”20”(091)[.000.233+.000.282]

Prethodno priopćenje

Primljeno: 25. svibnja 2022.

Središnji je pojam rada istraživanje relativizacije Svetog u suvremenoj (ne)kulturi. Sveto je u povijesti čovječanstva poprimalo mnogobrojna značenja, karakteristike i pripisivalo se različitim stvarima, pojavama, obredima i ritualima. Ono je prožimalo gotovo sve aspekte i faze čovjekova života. U suvremeno doba, preciznije u 21. stoljeću, Sveto se suočava s mnogim izazovima zbog različitih procesa u kulturi, koji se preslikavaju iz šireg društvenog konteksta, poput profanizacije i sekularizacije. S obzirom na to da je kultura vrlo široka i sveobuhvatna autori su se odlučili na proučavanje prikaza Svetog na određenom djelu suvremene kulture: filmografiji. Ona postaje vrlo popularna, naročito među novim generacijama, te lako kreira i šalje poruke, često subliminalne naravi, oblikujući tako srce i umove ljudi. Znanstveni rad sastoji se od analize ključnih pojmova vezanih za ovo istraživanje, Sveto i kultura, te analizi prikaza Svetog u suvremenoj (ne)kulturi u filmografiji u studijama slučaja: *James Bond*, *La Casa de Papel* i trilogija *Batman*.

Ključne riječi: Sveto, kultura, filmografija, *James Bond*, *La Casa de Papel*, *Batman*, kultura isključivanja (*Cancel Culture*), probuđena kultura (*Woke Culture*).

* * *

Uvod

Sveto u suvremenoj kulturi se suočava s velikim izazovima koji svoje izvore imaju u sveopćoj profanizaciji i sekularizaciji društva. Međutim ono je još uvijek prisutno u društvu, naročito u zapadnom društvu, koje je utemeljeno na judeokršćanskoj kulturnoj tradiciji. Mnogobrojne suvremene društvene pojave, poput kulture isključivanja, mogu utjecati na kreiranje određene slike i stavova prema Svetom. Ovaj rad proučava prikaz Svetog u popularnoj kulturi, preciznije njegovo prikazivanje u suvremenoj filmografiji 21. stoljeća. Razlog

zašto je za studiju slučaja uzeta filmska industrija nalazi se u sve većoj popularnosti ove vrste umjetnosti, koja ima sposobnost vješta manipuliranja gledateljima, subliminalno promičući određene stavove i vrijednosti filmskom radnjom i likovima. Filmovi ulaze u srca i umove ljudi te imaju potencijal stvarati iskrivljenju sliku svijeta. Dakle naglasak rada bit će na kulturnim i društvenim promjenama kojima svjedočimo u posljednja dva desetljeća, a svoj odjek ili uzrok imaju u načinu prikazivanja Svetog u filmskoj industriji. Studije slučaja u kojima će se analizirati prikaz Svetoga jesu: 1) serijal filmova o *Jamesu Bondu*; 2) serija *La Casa de Papel (Kuća od papira)*; 3) *Batman*, trilogija redatelja Christophera Nolana.

Znanstveni rad postavlja glavna istraživačka pitanja:

- 1) Što je to Sveto i kako ga (pr)uočavati u filmografiji?
- 2) Što je kultura i koji su suvremeni izazovi kulturi u 21. stoljeću?
- 3) Kakav je prikaz Svetog u suvremenoj filmografiji?

Mediji koji se koriste za relativizaciju Svetog i općenito tradicionalnih vrijednosti mogu biti različiti, poput glazbe, likovne umjetnosti, književne umjetnosti, filmske umjetnosti i dr. U hrvatskoj akademskoj zajednici postoje mnogobrojni članci koji su proučavali pojam Sveto u različitim kontekstima, poput sekularizacije, bioetike i općenito u suvremenom svijetu religija. Tematikom Svetog i umjetnosti bavio se autor Vlaho Kovačić u svom članku *Katolički ethos i umjetnost*,¹ a tematiku vezanu uz film obrađivala je autorica Dina Pokrajac u članku *Umjetnik kao jurodivi: svetac ili ludak?*,² gdje je opisivala fenomen svetih luda u ruskoj književnosti i filmografiji, međutim nije proučavala prikaz isključivo Svetog u filmografiji, i to u zapadnoj judeokršćanskoj hemisferi. Kao jedan od primjera za prikaz odnosa Svetog i profanog u kontekstu bioetičke problematike i poremećaja ekosustava autorica Marina Katinić uzima film *Avatar*. Taj film „obrađuje ekvadorsku priču smještenu u interplanetaran fantastičan prostor; imperijalistički raspoloženi Zemljani spremni su uništiti prirodnu ravnotežu ekosustava planeta Pandore kako bi došli do skupocjenoga energenta. U svijetu života autohtonog plemena Na’vi, međutim, tijelo zemlje ima atribut svetoga kao što je sveta i neuronska mreža koja povezuje

1 Usp. Vlaho KOVAČEVIĆ, *Katolički ethos i umjetnost*, u: *Filozofska istraživanja*, 31 (2011.) 2, 427-445.

2 Usp. Dina POKRAJAC, *Umjetnik kao jurodivi: svetac ili ludak?*, u: *Studia ethnologica Croatica*, 31 (2019.) 1, 135-156.

sve žive tvari u tome mega ekosustavu.⁴³ Važno je naglasiti da autorica ne analizira film u potrazi za prikazom Svetog nego je uočila taj prikaz kao primjer za svoj rad o bioetici i ekosustavu. S obzirom na to da Sveto nije obrađivano i analizirano u kulturnom području filmografije, ovaj je rad relevantan, naročito u današnje vrijeme kad sve više osoba svih uzrasta ima pristup filmovima kojima se konstruira određena slika svijeta, koje često nisu svjesni.

Znanstveni rad utemeljen je na proučavanju i analiziranju relevantne literature, postavljanjem istraživačkih pitanja i davanja odgovora na njih. Istraživanje je multidisciplinarno i eklektičke naravi koje koristi različite pristupe i gledanja na dane pojmove iz teologije, sociologije, kulturologije, politologije, psihologije i sociologije, kako bi se istraživanjem dobilo sveobuhvatno viđenje istraživačkog problema. Metodologija je rada kvalitativna analiza sadržaja filma kojom se determinira Sveto te se proučava kako je prikazano u određenom kontekstu unutar filma i kakva se poruka šalje gledateljima filma. Znanstveni rad podijeljen je u tri dijela. Prvi dio rada proučava što je to Sveto, kako se sve može definirati Sveto te kako se Sveto manifestira u suvremenoj kulturi. Drugi dio rada proučava pojmovnu analizu kulture i s kojim se sve društvenim procesima i izazovima suvremena kultura susreće. Treći dio rada analizira prikaz Svetog u studijama slučaja iz filmografije.

1. Sveto i izražajna sredstva Svetog u svijetu i kulturi

Svako istraživanje treba razumjeti značenje riječi koje se koriste u znanstvenom radu. Iz tog razloga vrlo je korisna metodologija pojmovne analize. Ona omogućava razlikovanje termina, analizira sadržaj pojmova, na što se oni odnose i što predstavljaju.⁴ Ova metoda omogućava jasnoću i preciznost korištenih pojmova, naročito onih pojmova koji imaju čestu, široku i sveobuhvatnu upotrebu.⁵ Ovo je vrlo važno za pojmove Sveto i kultura u 21. stoljeću s obzirom na to da se koriste na različite načine i u različitim kontekstima. Zbog toga se treba vratiti na izvorna značenja i podrijetlo tih pojmova.

O Svetom pisali su mnogi autori nastojeći ga istražiti iz različitih teorijskih

3 Marina KATINIĆ, Sveto i profano u kontekstu bioetičke problematike: poremećaj ravnoteže ekosustava djelovanjem ekotoksikologije moći, u: *Socijalna ekologija*, 22 (2013.) 1, 47-64.

4 Usp. Susan MYBURGH – Anna Maria TAMMARO, *Exploring education for digital librarians: meaning, modes and models*. Oxford, 2007.

5 Usp. Liam KAVANAGH – Christopher SUHLER, What is the Role of Conceptual Analysis in Cognitive Science?, u: *Proceedings of the 37th Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, David Noelle i drugi (ur.), Austin, 2015., 1057-1062.

okvira i znanstvenih disciplina. Među hrvatskima najpoznatiji je Jakov Jukić, koji zaključuje kako je „Sveto toliko općenito shvaćeno da se s njim praktički teško može bilo što točnije i suvislije odrediti u području religije, čime onda i njezin identitet nužno slabi i iščezava.“⁶ „Sveto je u modernoj religiologiji postalo više religiozno ‘nešto i netko’, a sve manje religiozno obilježje toga ‘nečega i nekoga’, kako je to bio slučaj u religiologiji pozitivizma i evolucionizma.“⁷ Sveto se zbog te svoje širine i raznovrsnosti sadržaja pokazuje pogodnim pojmom za određivanje sinkretizma modernih religijskih pokreta i sekti, zbog čega je Sveto u usponu, ali religija nije, „što može ukazivati na to da epohalni proces sekularizacije zahvaća samo religiju, dok je Sveto ostalo izvan tog utjecaja.“⁸

Ovdje je zanimljivo naglasiti kako pojedini autori smatraju da sekularizacija može raditi u korist Svetog, eliminirajući barijeru između racionalne stvarnosti i iracionalnog Svetog. Kršćanstvo može, ali i ne mora, iskoristiti trenutachnu društvenu orijentiranost na svjetovnost kako bi se ogladnio iracionalni bitak čovjeka te ga nahranio „pronalazeći elemente koji su čovjeku i svetom nekako (analogno) zajednički.“⁹ Zbog toga se mnogo proučava i istražuje mogućnost povratka ili revitalizacije Svetog, proširenim *tržištem* religija i vjera, koje je nastupilo procesom globalizacije i sve većih kontakata s drugim vjerskim i civilizacijskim tradicijama, koje u svojim temeljima imaju sakralne elemente (ne i kršćanske).¹⁰ „Pluralizacija društva dovela je ne samo do individualiziranja vjere nego i do privatiziranja svetoga.“¹¹ Ovaj proces dovodi do jedne zanimljive „beskonačne igre institucionalne i izvaninstitucionalne religioznosti“... zato što „sekularizacija u konačnici nema nikakve veze sa zbiljskim predmetom religioznosti, s onim što ostaje s onu stranu te dijalektike povijesne igre jer Sveto po svojoj izvornoj strukturiranosti i osebujnoj artikuliranosti jednostavno nije locirano, suviše je fluidno, satkano od najdelikatnije duhovnosti.“¹² Tako se revitalizira Sveto, odnosno gradi „most koji bi povezivao religiozni i svjetovni stav prema svijetu i egzistenciji čovjeka, a to traži i nalazi zajedničke

6 Jakov JUKIĆ, *Lica i maske Svetog*, Zagreb, 1997.

7 *Isto*, 65.

8 *Isto*.

9 Vlaho KOVAČEVIĆ, Katolički etos i umjetnost, 405-407.

10 Usp. Stipe TADIĆ, Sveto koje to nije. O imanentističkim religijama u suvremenom svijetu, u: *Nova prisutnost*, 9 (2011.) 2, 409-421.

11 *Isto*, 415.

12 Vlaho KOVAČEVIĆ, Od sekularizacije religije do revitalizacije religije, u: *Filozofska istraživanja*, 41 (2021) 1, 173-196.

točke, spone u jezgri koja je zajednička svakom čovjeku u duhovnosti.¹³

Važno je izraditi etimološku analizu Svetog. Ono u hrvatskom jeziku označava pojam svet ili ono što je bezgrešno, savršeno, čisto (duhovno).¹⁴ Izvorno podrijetlo riječi Sveto nalazi se u praslavenskom jeziku svetъ, čije se izvedenice i danas koriste u slavenskim jezicima, poput češkog: *svatý* i ruskog: *svjatój (святой)*.¹⁵ Potonja, ruska inačica naglašava kako ta riječ označava našu povezanost sa svijetom,¹⁶ a sama riječ „svijet“ ima isti praslavenski etimološki korijen, koji može podrazumijevati „planet Zemlju, čovječanstvo, ljude, javno mnijenje, skupinu pojedinih živih bića u prirodi ili pak ukupnost psihičkih i fizičkih pojava.“¹⁷ Riječ „svijet“, koji je istog korijena kao i svet, označava da je sve oko nas sveti svijet, koji je stvoren za čovjeka od Boga i zbog toga je svet ovaj svijet. U anglosaksonskom svijetu, čiji je engleski jezik još uvijek *prima lingue*, riječ Sveto – *Holy* vuče podrijetlo iz staroengleske riječi *Halig* ili, preciznije, starogermanske riječi *Hailaga*, koja označava nešto posvećeno, sveto, Božje, crkveno.¹⁸ „Primarno (pretkršćansko) značenje nije moguće odrediti, ali vjerojatno se radilo o onom što se mora sačuvati cijelo ili netaknuto, koje se ne može prekoračiti ili narušiti.“¹⁹

Jukić u svom etimologijskom pristupu Svetom naglašava postojanje nekoliko shvaćanja Svetog. U antičkom Rimu Sveto omogućava čovjeku da shvati bitan ustroj svijeta i uspostavi temeljne odnose s božanstvom, a dolazi od riječi za svete osobe: *sacerdos*, sveti predmeti: *via sacra*, *ignis sacer*, *ver sacrum*, iako neka novija istraživanja govore o izvornosti riječi *sacer* i *sanctus* od riječi *sancire*, što označava proces davanja zbiljnosti, valjanosti i zakonitosti ljudskom kontekstu. U antičkoj Grčkoj riječ *thambos* označava arhaični naziv koji opisuje strah pred nadnaravnim. Hetiti su koristili riječi *šuppi* i *purkui*, koje su značile sve što se odnosilo na božanstvo ili što je bilo odijeljeno od područja svjetovnog. Iranska religija koristi riječ *spenta* za značenje neke nadnaravne moći, snage, učinkovitosti, obilja i plodnosti. Sumerani i Babilonci prvi znaju za tri naziva Svetoga: *kug* (izvorna čistoća, svetost i prvotnost božanskoga svijeta); *mah* (prvenstvo nekog boga, grada, svetišta, brda); *zid* (sudjelovanje

13 *Isto*, 194.-195.

14 Usp. Jezikoslovac, u: <https://jezikoslovac.com/word/bdHg> (21. IV. 2021.).

15 Usp. *Isto*.

16 Usp. Этимологический словарь русского языка, u: <https://vasmer.slovaronline.com/11764-SVYATOY> (21. IV. 2021.).

17 Jezikoslovac, u: <https://jezikoslovac.com/word/0lva> (21. IV. 2021.).

18 Usp. Etymonline – Online Etymology Dictionary, u: <https://www.etymonline.com/> (21. IV. 2021.).

19 *Isto*.

božanstva u svemirskom poretku).²⁰

Sveto su proučavali različiti svjetski autori i znanstvenici. Jedan je od najvažnijih Rudolf Otto, po kojem je Sveto za kršćane ili, preciznije, prakršćane bio Krist, koji je bio Sveto u pojavi. „Sadržajem svog naviještanja i svojih izričaja Isus čini *Kraljevstvo*, njegovo blaženstvo i pravednost, a ne samog sebe.“²¹ Međutim i sam Otto slaže se s Jukićem da „je Sveto složena i kompleksna kategorija, a momenti od kojih je Sveto složeno su i racionalna i iracionalna sastavnica.“²² On ga definira pojmovima *Kadoš*, *Hagios* i *Sanctus* (ili *Sacer*) i sva tri pojma u tri jezika imaju značenje „dobro“ i „apsolutno dobro“ (tj. na najvišem stupnju razvitka i zrelosti ideje, a onda se prevodi sa Sveto).²³ Nadalje Otto objašnjava Sveto ili prikaz Svetog pojmom numinozno, što označuje specifičan osjećaj koji se javlja kad je čovjek suočen s transcendentnim silama. Numinozno se osjeća dvojako, djeluje privlačno, ima u sebi nešto fascinirajuće i opčinjavajuće, ili izaziva jezu, djeluje prijeteći i sablasno.²⁴ Za ovo je istraživanje, osim definiranja, važno proučiti kako je Sveto materijalizirano.

Rudolf Otto naglašava da postoje izražajna sredstva za numinozno, koje se u umjetnosti može pojaviti u različitim oblicima. Neki su od tih oblika: građevine (kameni blokovi, crkve, katedrale), nakit, ukrašavanje, simboli, amblemi, umjetnički stil gotika, prazni veliki prostori (poput stepa i pustinja) te pjesme, zvukovi i glazba (primjerice Bacha, Beethovena i Mendelssohna).²⁵ Ovdje se na Otta nadovezuje i Mircea Eliade, koji objašnjava što sve može biti Sveto u različitim kulturama: prostor, znak koji nosi religiozno značenje, vrijeme, mitovi/priče/naracije, priroda (voda, tlo/zemlja, stablo/vegetacija), simboli, te život, smrt i tijelo (tijelo kao hram Duha Svetoga i tjelesne aktivnosti – u vidu intimnosti).²⁶ Upravo se ovi primjeri prikaza Svetog mogu proučavati u filmografiji, pri čemu je važno analizirati kontekst i naraciju Svetog u pojedinoj sceni.

20 Usp. Jakov JUKIĆ, *Lica i maske Svetog*, 1997.

21 Rudolf OTTO, *Sveto – o iracionalnom u ideji božanskog i njezinu odnosu spram racionalnoga*, Zagreb, 2006.

22 *Isto*, 152-179.

23 Usp. *Isto*, 14.

24 Usp. Bernd RIEKEN, Mit i memorija. uz fenomenologiju numinoznog u književnosti, umjetnosti i narodnoj kulturi: psihološki pristup razumijevanju numinoznog, u: *Narodna umjetnost*, 42 (2005.) 2, 155-169.

25 Usp. Rudolf OTTO, *Sveto – o iracionalnom u ideji božanskog i njezinu odnosu spram racionalnoga*, Zagreb, 2006.

26 Usp. Mircea ELIADE, *Sveto i profano*, Zagreb, 2002.

Izražajna sredstva Svetog u svijetu i kulturi (Tablica 1.)

RUDOLF OTTO	MIRCEA ELIADE
Građevine	Prostor
Nakit	Znak
Simboli	Vrijeme
Prazni prostori (stepe i pustinje)	Mitovi, priče i naracije
Pjesme, zvukovi, glazba	Priroda (voda, tlo, vegetacija)
	Simboli
	Tijelo
	Život
	Smrt
	Intimnost

Eliade u svojoj knjizi naglašava kako religiozan čovjek (*homo religiosus*), koji je duboko ukorijenjen, može živjeti samo u tom sakralnom svijetu, te posjeduje neutaživu ontološku žeđ za bitkom. „Ono što konstituira naše postojanje jest Sveto. Ono bitno mijenja čovjekovu poziciju u svijetu, ono zapravo traži silan, dramatičan obrat i poznavanje snage svetog kao stvarnog, snažnog i punog značenja i svega što nema te osobine.“²⁷ Sveopća profanost i desakralizacija za takvog je čovjeka opredmećenje ne-bitka²⁸ i stvara nereligioznog čovjeka modernih društava.²⁹ Takav moderni čovjek sam sebe ostvaruje samo ako sebe i svijet desakralizira³⁰ jer Sveto je zapreka slobodi, što je česta tema u današnjoj popularnoj kulturi. „On će dostići osobni identitet samo ako se korjenito demistificira, bit će zaista slobodan kad ubije i posljednjeg boga.“³¹ Jukić također govori o sličnoj temi, samo vjerskom ravnodušnošću u svjetovnim društvima. „Ravnodušnost se u suvremenoj društvenoj znanosti definira kao namjerno povlačenje i odstupanje od crkvenih sustava. To je bijeg u privatnu sferu, ako nije i potpuno zatvaranje u osobnu svijest.“³² Jukić tog modernog nereligioznog čovjeka naziva indiferentnim kršćaninom koji se odriče Boga jer nema dovoljno razloga vjerovati u Boga i pripadati Crkvi s obzirom na to da bi „htjeli da im Bog odmah pomogne, a On to nije učinio ni svojem

27 Vlaho KOVAČEVIĆ, *Katolički etos i umjetnost*, 429.

28 Usp. Mircea ELIADE, *Sveto i profano*, 40.

29 Usp. *Isto*, 11.

30 Usp. *Isto*, 124.

31 *Isto*.

32 Jakov JUKIĆ, *Budućnost religije*, Split, 1991.

Sinu na križu.³³ Uz mnogobrojne razloge rasta vjerske ravnodušnosti Jukić navodi nekoliko koji su važni i povezani sa suvremenom kulturom: „utjecaj laičke umjetnosti, književnosti i kulture; golem utjecaj sredstava priopćavanja, posebice TV i dnevnog tiska; odsutnost Božjih znakova u svijetu i opća sekularizacija društva; rastuća neupućenost vjernika i nevjernika u pitanja religije i Crkve.“³⁴ Na temelju ovog Eliade zaključuje da je Sveto uvjetovano društveno i kulturološki, odnosno „ljudske reakcije pred Prirodom, često uvjetuje kultura, dakle Povijest“³⁵ što nas vodi na sljedeći koncept za pojmovnu analizu ovog rada – kulturu.

2. Kultura i izazovi kulturi u 21. stoljeću

Kultura je također jedan vrlo širok i sveobuhvatan pojam. Etimološki riječ kultura dolazi iz latinskog jezika, od riječi *colere*, koja je značila čuvati, skloniti, njegovati, kultivirati, obrađivati, uzgajati. Prvenstveno se mislilo na obrađivanje i uzgajanje zemlje, biljaka, općenito agrikulture, a potom i na uzgoj riba i biljaka. U 18. stoljeću riječ kultura dobiva značenje želje za učenjem o civilizaciji, dok se u 19. stoljeću na nju gleda kao na kolektivne običaje i postignuća jednog naroda (nacije) s posebnim oblikom kolektivnog intelektualnog razvoja.³⁶ Međutim danas kultura ne označava samo obrađivanje zemlje ili kolektivnu svijest određene civilizacije nego ona oblikuje, obrađuje i kultivira njegu tijela i duha, odnosno služi za oplemenjivanje ljudi.³⁷ Kultura je ukupnost „običaja i vjerovanja, umjetnosti i načina života i društvenog uređenja određene zemlje.“³⁸ Može se definirati kao „skup karakterističnih značajki svakodnevnog postojanja koje dijele ljudi na određenom mjestu i u određenom vremenu.“³⁹ Zanimljivo je kako se Sveto može povezati s kulturom. Tu poveznicu uočio je irski pjesnik i pisac William Butler Yeats u jednom od svojih tekstova s početka 20. stoljeća: „Jer bez kulture ili svetosti, koji su uvijek dar vrlo malobrojnih, čovjek se može odreći bogatstva ili bilo koje druge vanjske stvari, ali se ne može odreći mržnje, zavisti, ljubomore, osvete. Kultura je

33 *Isto*, 75.

34 *Isto*, 76.

35 Mircea ELIADE, *Sveto i profano*, 13.

36 Usp. Etymonline – Online Etymology Dictionary, u: <https://www.etymonline.com/> (21. IV. 2021.).

37 Usp. Hrvatska enciklopedija, u: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34552> (22. IV. 2021.).

38 Oxford Learner's Dictionaries, u: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/culture_1?q=culture (22. IV. 2021.).

39 Merriam Webster Dictionary, u: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/culture> (22. IV. 2021.).

svetost intelekta.⁴⁰ Važno je naglasiti da kultura nije neko posebno, izolirano tijelo odvojeno od društva koje s njim povremeno korespondira. Što god da ljudi rade, oni su kulturno uvjetovani u toj radnji jer svi mi i jesmo kulturno konstituirana bića, kulturni ljudi.⁴¹

Različiti autori govore o mnogim elementima kulture. Tako se najčešće mogu pronaći sljedeći elementi koji čine kulturu: vrijednosti, norme i ideologije, uvjerenja, stavovi, jezik, prihvaćeni tabui.⁴² Kultura je opsežan pojam koji prožima svaki aspekt društva. Ona utječe na to kako percipiramo i tumačimo svijet oko sebe. Ovdje je zanimljivo vidjeti položaj umjetnosti u odnosu s kulturom. Dugo se diskutira utječe li kultura na umjetnost ili umjetnost utječe na kulturu. Kultura na umjetnost utječe kreiranjem svjetonazora umjetnika koji pak prenosi svoju poruku korištenjem simbola, slika i drugih umjetničkih načina izražavanja, koja je jedinstvena za njihovu kulturnu baštinu. Umjetnost je jedan dio kulture, njegov izražajni dio, koji istovremeno i sukreira kulturu svojim izražajem. Umjetnost širi vrijednosti, ali može ih i mijenjati, jer je čin stvaranja umjetnosti jedan od oblika komunikacije pomoću kojeg se dijeli priča, slika ili zvuk između ljudi u određenoj kulturi ili između različitih kultura.⁴³ Zbog toga je odnos umjetnosti i kulture vrlo dinamičan. Najprecizniji je zaključak takvih rasprava da su one međusobno ovisne i povezane, kao dvije strane iste medalje. Umjetnost je izražaj današnjeg stanja u društvu, koje prožima određena kultura. Izraz suvremene kulture jest umjetnost i analizirajući taj izraz može se zaključiti *Zeitgeist* suvremene kulture. Koji su izazovi današnje kulture, a preko nje i umjetnosti?

Ovo pitanje zahtijevalo bi jedno opsežno, zasebno, buduće istraživanje. Trenutačna „zapadna“ judeokršćanska kultura (ili civilizacija) doživljava mnogobrojne višestruke i višedimenzionalne krize, poput apatije, osjećaja istrošenosti, krize identiteta, demografskog pada, vrijednosno oštro podijeljenih društava s nedostatkom određenih zajedničkih kohezijskih aspekata. Međutim dva izazova koja su važna za ovaj rad, jer u sebi sadržavaju (ili možda preciznije uzurpiraju) riječ *kultura*, jesu kultura isključivanja (*Cancel Culture*)

40 Douglas ARCHIBALD – William O'DONNELL (ur.), *The Collected Works of W.B. Yeats Vol. III: Autobiographies*. New York, 1999., 310.

41 Usp. Matthew Thomas JOHNSON, What Is Culture? What Does It Do? What Should It Do?, u: *Evaluating Culture*. Palgrave Macmillan, London, 2013., 118-119.

42 Usp. Micheal MINAKOV, *Cross-Cultural Analysis: The Science and Art of Comparing the World's Modern Societies and Their Cultures*, London, 2003., 38-47.

43 Usp. BRITTNEY, How to Create People Art? (19. XI. 2021.), u: <https://artradarjournal.com/2021/11/19/how-to-create-people-art/> (21. IV. 2021.).

i probuđena kultura (*Woke Culture*).

Kultura isključivanja (ili odstranjivanja) označava praksu ili tendenciju upuštanja u masovno bojkotiranje, izoliranje ili odbacivanje neke ideje, osobe, tvrtke, institucije, države ili proizvoda kao način izražavanja neodobravanja i društvenog pritiska.⁴⁴ To je proces ostracizma, koji se često provodi putem društvenih mreža ili javnih medija putem kojih se poziva na izbacivanje iz te kulture određenih vrijednosti, osoba, aktivnosti, proizvoda (bojkotom), država i drugo. Nastao je u protestnim pokretima u SAD-u, *#MeToo pokret*, koji se bori za prava žena da prozovu sve koji su ih nekada napastovali, i *BLM (Black Lives Matter)*, pokret koji se bori protiv rasizma, diskriminacije i nejednakosti crne populacije. Pippa Norris, profesor s Harvarda, govori kako je kultura isključivanja u određenoj mjeri mač s dvije oštrice – s jedne je strane glas marginaliziranih skupina, ali s druge strane postoji velika opasnost da se ugrozi sloboda govora, s obzirom na to da postoji opasnost od isključivanja te osobe koja želi reći nešto drugačije argumentirano.⁴⁵ Nadalje kultura isključivanja dovodi do *čišćenja* (ili cenzure) pojedinih likova, aktera iz svijeta umjetnosti, poput knjiga dr. Seuss, JR Rowling, koja se ne slaže s transrodnom ideologijom, tvora Pepea koji je postao silovatelj i nasilnik prema ovoj vrsti kulture, kapetana Jacka Sparrowa iz filma *Pirati s Kariba* izbacuje se iz serijala filmova zbog suđenja glumcu Johnnyju Deppu, koji ga utjelovljuje. Taj će glumac upozoriti svijet na to kako je ova kultura izmakla svakoj kontroli i da zbog nje nitko nije siguran.⁴⁶ Pojedini mediji ovu vrstu kulture nazivaju novim totalitarizmom.⁴⁷ Osim opasnosti za slobodu govora, što je naročito velik problem za akademsku zajednicu, jer mi (istraživači) moramo biti provokativni i malo *ubosti tkivo* koje istražujemo da bismo uspješno testirali naše hipoteze i argumente, tu je i opasnost poput odbacivanja, umjesto razumijevanja, nasilna nametanja osjećaja srama, efekta krda⁴⁸ ili povodljivih masa vođenih

44 Usp. Merriam Webster Dictionary, u: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cancel%20culture> (22. IV. 2021.).

45 Usp. Pippa NORRIS, *Cancel Culture: Myth or Reality?*, u: *Political Studies*, 68 (2021.) 1-30.

46 Usp. Tom GRATER, *Johnny Depp Says Cancel Culture Is "So Far Out Of Hand" & "No One Is Safe", Asks People To "Stand Up" Against "Injustice"* – San Sebastian (22. IX. 2021.), u: <https://deadline.com/2021/09/johnny-depp-cancel-culture-so-far-out-of-hand-no-one-is-safe-asks-people-to-stand-up-against-injustice-1234842145/> (22. IV. 2022.).

47 Usp. RTL.HR, *Novi totalitarizam? Cancel Culture od tvora Pepéa do Johnnya Deppa, je li politička korektnost otišla predaleko?* (9.IV. 2021.), u: <https://www.rtl.hr/vijesti/hrvatska/cancel-culture-od-tvora-pepa-do-johnnya-deppa-je-li-politicka-korektnost-otisla-predaleko-56d21eda-b9f4-11ec-8c88-0242ac120049> (22. IV. 2022.).

48 Usp. Lily SILVERTON, *All The Reasons Why Cancel Culture Is So Toxic For Our Mental Health* (5. III. 2021.), u: <https://www.vogue.co.uk/beauty/article/cancel-culture-toxic-for-mental-health> (22. IV. 2022.).

iracionalnošću. One dijele bijes, ljutnju i frustraciju prema nekom, što vodi u odumiranje tolerantnog društva, dok istovremeno podržavatelji kulture isključivanja zahtijevaju toleranciju na svojim liberalnim manifestacijama. Kultura isključivanja uništava toleranciju jer tolerancija označava postojanje drugog, suprotnog, stava s kojim se pojedinac ne slaže, ali trpi taj stav, odnosno ništa ne radi protiv tog stava, osim daljnje argumentacije. „Ljudi postaju netolerantiji zbog kulture isključivanja.“⁴⁹ Ona predstavlja suprotnost prosvjetiteljstvu, temelju modernog društva, naročito Voltaireu i njegovoj čuvenoj izreci: „Ne odobravam ono što govoriš, ali ću do smrti braniti tvoje pravo da to kažeš.“⁵⁰ Godine 2022. na problem kulture isključivanja upozorio je i papa Franjo prema kojemu je to „oblik ideološke kolonizacije, onaj koji ne ostavlja prostora za slobodu izražavanja i koji sada poprima oblik kulture otkazivanja koja napada mnoge krugove i javne institucije.“⁵¹ Papa je osudio „jednostruko razmišljanje koje pokušava poreći ili prepisati povijest prema današnjim standardima.“⁵²

Na kulturu otkazivanja nadovezuje se probuđena kultura, nešto manje poznata u Hrvatskoj, koja se odnosi na oprez po pitanjima nepravde u (najviše američkom/anglosaksonskom) društvu, posebno u slučajevima rasizma, na „čin da budete vrlo pretenciozni u pogledu toga koliko vam je stalo do društvenog pitanja.“⁵³ Sam je naziv stariji i dolazi iz afroameričkog narodnog jezika. Međutim danas dobiva pejorativno značenje, zbog tzv. kulta društvene pravde (*cult of social justice*), koja je usko povezana s progresivnim lijevim socijalno-liberalnim politikama, feminizmom, LGBT aktivizmom, pitanjima kulture rasne jednakosti, rodne ideologije i pravima marginalnih skupina.⁵⁴ Što je problematično s ovom vrstom kulture? Naime, umjesto da se suprotstave lošim idejama ili pitanjima kulture rasne jednakosti raspravom, debatom ili prosvjedom, probuđeni (*woke*) ljudi imaju za cilj zastrašiti svoje neistomišljenike da ušute. Do tog cilja dolazi se korištenjem taktike isključivanja zbog govora mržnje i nametanjem progresivno liberalnih ideologija drugima. Govor mržnje, nasuprot slobode govora, može biti jedno zanimljivo buduće istraživanje,

49 Krystelle D'SOUZA, What Is Woke Culture, Explained? (11. V. 2021.), u: <https://www.bingedaily.in/article/what-is-woke-culture> (22. IV. 2022.).

50 Susan RATCLIFE, Oxford Essential Quotations, u: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191866692.001.0001/acref-9780191866692> (22. IV. 2022.).

51 Philip PULLELLA, Pope warns about dangers of 'cancel culture' (10. I. 2022.), u: <https://www.reuters.com/world/europe/pope-warns-about-dangers-cancel-culture-2022-01-10/> (23. IV. 2022.).

52 *Isto.*

53 Oxford Learner's Dictionaries, u: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cancel-culture?q=cancel+culture> (23. IV. 2022.).

54 Usp. Krystelle D'SOUZA, What Is Woke Culture, Explained? (11. V. 2021.), u: <https://www.bingedaily.in/article/what-is-woke-culture> (22. IV. 2022.).

naročito pri istraživanju probuđene kulture i kulture isključivanja, o kojima još uvijek nema dovoljno napisanih znanstvenih radova. Dakle kultura isključivanja i kultura probuđivanja idu ruku pod ruku i zajedno mijenjaju društvo u više progresivno socijalno-liberalno, što je temelj profanog ontološki otuđena čovjeka, te postaje određena vrsta izazova današnjoj judeokršćanskoj kulturi/civilizaciji. Stoga je još jedno zanimljivo pitanje za buduće radove postoje li dvije civilizacije pod jednim nazivom „Zapadna civilizacija“, jedna ontološki fundacionalistička, a druga antifundacionalistička?

Ovaj znanstveni rad istražuje kako je Sveto prikazano u suvremenoj filmografiji. Zašto filmografiji? Razlog zbog kojeg je za studiju slučaja uzet ovaj oblik umjetnosti nalazi se u njezinoj sve većoj popularnosti i sposobnosti vješta manipuliranja gledateljima, subliminalno promičući određene stavove i vrijednosti filmskom radnjom i likovima. Filmovi ulaze u srca i umove ljudi te imaju potencijal stvarati i promicati ponašanje koje stvara profanog otuđenog čovjeka. Nadalje sam izraz kultura isključivanja (*Cancel Culture*) dolazi iz filma, i to ne bez određene doze ironije. S obzirom na to da se kultura isključivanja koristi za odbacivanje seksizma, nasilja i mizoginije, ironično je da koncept *otkazivanja* (*cancel*) dijeli svoj DNK s mizoginističkom scenom. Jedna od prvih referencija na *otkazivanje* nekoga dolazi u filmu *New Jack City*, u kojem Wesley Snipes glumi gangstera po imenu Nino Brown. U jednoj sceni, nakon što se njegova djevojka slomi zbog nasilja koje Nino prouzrokuje, on je grubo i nasilno ostavi govoreći: „Otkazi tu ku*ku. Kupit ću još jednu“ (*Cancel that bi*ch. I'll buy another one*).⁵⁵ Na ovaj je način društveni pokret, koji se samoprogllašava kulturom i koji se bori protiv nasilja i mizoginije, etimološki utemeljen upravo na prikazu mizoginije u filmu.

3. Prikaz Svetog u suvremenoj filmografiji

Filmografija u suvremenom svijetu, kao dio umjetnosti, koja je dio kulture, ocrtava, ali i kreira nove obrasce ponašanja. Ljudi koji konzumiraju ovu umjetnost vrlo često ne uočavaju koje im se sve ideje i slike prikazuju u filmu. Zbog toga je ovaj način manipulacije javnošću vrlo perfidan i zanimljiv za buduća istraživanja, naročito ona o osviještenosti javnosti o porukama koje im se filmovima prikazuju i usađuju. Tako filmografija može voditi prema profanizaciji, desakralizaciji te izgradnji ili kultiviranju moderna nereligiozna čovjeka. Međutim koliki je utjecaj filmova i serija na ljude?

55 Mario Van PEEBLES, *New Jack City*, Warner Bros, 1991., 1:15:40.

Različita znanstvena istraživanja pokazala su da filmovi i serije imaju snažan utisak i utjecaj na ljude, gotovo svih dobi. Taj utjecaj pojačan je činjenicom da je filmografija slojevita i kompleksna umjesnost jer u sebi sadržava elemente glazbene, likovne, kazališne i druge vrste umjetnosti. Istraživanje Tine Kubrak dokazalo je da ljudi, naročito mlade osobe, lako mijenjaju svoje stavove nakon gledanja filma. Snažnu ulogu u definiranju stavova nakon gledanja filmova imaju stavovi koje osobe imaju prije gledanja filmova. Ako osobe imaju afinitet ili odobravaju nešto (bilo ponašanje, odnos prema nekim aktivnostima ili osobama), nakon gledanja filma ili serije koja to odobrava, ispitanici imaju veći afinitet. Također vrijedi i *vice versa*, ako ispitanici nešto ne odobravaju, nakon gledanja kritičnog filma prema tome što oni ne odobravaju, imat će još negativniji stav prema tome.⁵⁶ Do sličnih rezultata istraživanja došla je Michelle Pautz u svom ispitivanju studenata o povjerenju u vladu. Prije gledanja filmova *Argo* i *Zero Dark Thirty*, koji govore o radu američke obavještajne zajednice, ispitanici su imali negativno mišljenje prema vladi i vlastima u SAD-u, ali nakon gledanja filmova o američkim sigurnosnim tijelima i institucijama promijenili su mišljenja i stavove, a „većina pomaka u mišljenjima bila je prema pozitivnijem mišljenju o vlasti.“⁵⁷

Dakle filmovi uspijevaju mijenjati stavove ljudi koji ih konzumiraju, imaju jak utjecaj na podsvijest i mogu ugrađivati stavove i vrijednosti o određenim pitanjima. Ljudi koji gledaju filmove postaju ti filmovi. Gdje um ide, tijelo će pratiti. Filmovi imaju potencijal da uvuku gledatelje duboko u radnju te ih mogu očarati prividnom sličnošću s njihovim životima ili zamišljenim (željenim) životima, te gledatelji mogu početi modelirati ne samo svoje misli i vrijednosti u odnosu na konzumirane filmove nego i ponašanje. Zanimljivo je pitanje događa li se i u kojoj razini određena vrsta neurolingvističkog inženjeringa preko filmova? Stvara se iluzija razmišljanja da se gledatelji pronalaze u filmovima, izjednačuju se s likovima i postaju oni, samo u stvarnom svijetu. Međutim koliko je danas stanovništva otvoreno ovom inženjeringu, odnosno koliko se filmovi konzumiraju danas?

U posljednjih nekoliko godina konzumacija filmova i serija znatno se povećala, naročito za vrijeme globalne pandemije COVID-19. Iako je na početku pandemije došlo do zatvaranja kina, mnogi su prešli na digitalne preglednike

56 Usp. Tina KUBRAK, Impact of Films: Changes in Young People's Attitudes after Watching a Movie, u: *Behavioral sciences*, 10 (2020.) 86, 1-13.

57 Michelle PAUTZ, *Argo* and *Zero Dark Thirty*: Film, Government, and Audiences, u: *Political Science & Politics*, 48 (2015) 1, 120-128.

filmova. „Tržište streaminga digitalnog sadržaja u 2021. godini činilo je 72 % kombiniranog tržišta kazališne i kućne/mobilne zabave, u odnosu na 46 % u 2019.“⁵⁸ U 2021. godini „kombinirano globalno tržište kina i kućne/mobilne zabave doseglo je 99,7 milijardi dolara, rast od 24 posto od 2020., ali što je još važnije, nadmašivši vrijednost iz 2019. godine prije pandemije.“⁵⁹ Velik utjecaj na gledanje filmova ima revolucionarno informacijsko doba, s obzirom na to da se u današnje doba sve više ljudi odlučuje za gledanje filma na internetskim videoplatformama, a jedan je od mogućih razloga i sve ubrzaniji život u suvremenom dobu.⁶⁰ Iako je došlo do promjene u načinima i mjestima gledanja filmova, nije se smanjila njegova konzumacija, a time ni utjecaj filma na gledatelje.

Zbog ovog velikog utjecaja umjetnosti koja ima sve veći broj konzumenata, analiza prikaza Svetog u filmografiji vrlo je relevantna i bit će napravljena na tri studije slučaja: serijal filmova *James Bond* (2006. – 2021.), serija *La Casa de Papel* (2017. – 2021.) i trilogija *Batman Dark knight* (2005. – 2012.).

3.1. Serijal filmova *James Bond* (2006. – 2021.)

James Bond je kulturni serijal, nastao prema seriji knjiga koje je počeo pisati Ian Fleming, o pustolovinama agenta britanske tajne službe. Posljednji serijal utjelovljuje Daniel Craig, britanski glumac, i radi se o seriji filmova ovog žanra koji su se snimali od 2004. godine do 2021. godine. Zbog toga što se serijal snimao od gotovo početka 20. stoljeća do gotovo danas, relevantan je za ovo istraživanje. Kako je prikazano Sveto u *Jamesu Bondu*? U prvih deset minuta prvog nastavka filma *Casino Royale* ili, preciznije, u drugoj sceni cjelokupna serijala postavljeno je pitanje za zlikovca La Chiffa: „Vjerujete li u Boga?“ na što on odgovara: „Ne. Vjerujem razumu i mjeri vraćanja.“⁶¹ Kako bi se prikazalo zlikovca, jedna od njegovih glavnih karakteristika još na početku 21. stoljeća bila je prikazati ga kao nevjernika, nereligioznog, profanog čovjeka, hladnog i racionalnog. Iako već tad dolazi do promjene, s obzirom na to da ni sam Bond nije religiozan. Primjerice kad Bond i Vesper trebaju igrati lažne uloge u tajnoj operaciji, Vesper izrazi želju da imaju apartman s dvije odvojene

58 MOTION PICTURE ASSOCIATION, *2021 Theme Report*, u: <https://www.motionpictures.org/wp-content/uploads/2022/03/MPA-2021-THEME-Report-FINAL.pdf> (24. IV. 2022.), 8.

59 *Isto*, 3.

60 Usp. Ng WAIPING, People's Tendency of Watching Films Has Already Been Influenced the Development of Information Age, u: *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 615 (2021.), 2830-2836.

61 Martin CAMPBELL, *Casino Royale*, Columbia Pictures, 2004., 8:00.

sobe, jer dolazi iz katoličke obitelji, na što Bond odgovara da „mrzi kad religija stane između njih.“⁶² Međutim u ovom *Jamesu Bondu*, za razliku od mnogobrojnih ostalih, riječ je o jednom drugačijem prikazu lika Bonda. On nije toliko samouvjeren, bahat, snažan muškarac nego se vidi i njegova ranjivost te način ulaska u službu. On nije odabrao biti agent s dozvolom za ubojstvo nego mu je odabir bio nametnut. Kao dijete regrutiran je od strane MI6 – britanske vojne tajne službe. U povijesti tajne službe to je bio *SIS – the Secret Intelligence Service*, koja je nastala 1909. godine iz tzv. *Secret Service Bureau*.⁶³ Zašto kao dijete? „Jer siročad ne brine hoće li žrtvovati druge za kraljicu.“⁶⁴ Njegova šefica M. kaže da su „siročad najbolji regruti.“⁶⁵ Je li Bond sretan s takvim načinom života? Ne. To se konstantno pokazuje u filmu, kako je rastrgan u tom životu, zbog čega konstantno konzumira alkohol, uzima pilule/tablete, živi na rubu smrti i ima mnoge ljubavne afere, sa zauzetim ženama, „jer to pojednostavljuje stvari.“⁶⁶ Međutim u prvom dijelu Bond se zaljubi u Vesper, koja mu osvijesti da ima izbor i „samo zato što je učinio nešto, ne znači da to treba i nastaviti činiti“⁶⁷ što prikazuje sliku novog početka i Svetog preobraćenja Bogu. Zbog nje će pripremiti ostavku u službi. Ali nakon što ga je Vesper izdala, vratit će se svom *poslu*. Ovdje možemo usporediti sliku Bonda s biblijskom pričom o cariniku, koji mora raditi prljav posao ubiranja poreza zbog čega se udara u prsa tražeći Božju milost, dok se farizej moli Bogu zahvaljujući što nije kao taj poreznik.⁶⁸ U trećem dijelu serijala, *Skyfall*, Bond govori da sam donosi svoje odluke i da njegov posao nije samo ubijati, „povući okidač, nego ga i ne povući.“⁶⁹ Osvijestio je da ima izbor, što je temelj kršćanstva, slobodan izbor. Pitanje izbora bit će dominantna tema i u četvrtom dijelu serijala, *Spectre*, kad ga Madeleine pita zašto je ubojica, na što Bond odgovora da je imao izbor – ili to ili svećenstvo,⁷⁰ ali ipak priznaje da uopće nikad nije ni imao izbor. Na to ga ona upozorava (kao i Vesper) da uvijek ima izbor.⁷¹ Na kraju ovog dijela Bond odluči ne ubiti zlikovca,⁷² koji mu je inače polubrat (*step-brother*), što podsje-

62 *Isto*, 1:03:00.

63 Usp. Keith JEFFERY, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909 – 1949*, London, 2010., 27-54.

64 Martin CAMPBELL, *Casino Royale*, 1:00:50.

65 Sam MENDES, *Skyfall*, Columbia Pictures, 2012., 1:46:50.

66 Martin CAMPBELL, *Casino Royale*, 37:30.

67 *Isto*, 1:44:00.

68 Usp. Lk 18, 9-14.

69 Sam MENDES, *Skyfall*, 39:53.

70 Usp. Sam MENDES, *Spectre*, Columbia Pictures, 2015., 1:32:35.

71 Usp. *Isto*, 1:32:42.

72 Usp. *Isto*, 1:51:00.

ća sliku Kajina i Abela iz Biblije, te izabire novi život s Madeleine.

Spomenimo neke od elemenata Svetog koji su prikazani u *Jamesu Bondu*. Tu je prostor crkve (kapelice) u kojem je ubijena njegova šefica M.⁷³ Vrlo je zanimljiva vožnja autima ispred Vatikana (bazilike sv. Petra) jer u tom se trenutku (ispred bazilike) promijeni i glazbena pozadina u pjesmu sakralnog ženskog zbora, prikazujući da je ovaj dio jurnjave drugačiji od ostatka jurnjave.⁷⁴ Važno je istaknuti hobi Jamesa Bonda – uskrснуće.⁷⁵ Zanimljivo je da to uistinu i jest njegov hobi jer na kraju svi znamo kako će svaki film završiti: sretno, nadvladavši sve izazove, prikazano naravno materijalistički da ga svatko može razumjeti, u vidu da James Bond s djevojkom ode u nekom vozilu u neku tropsku lokaciju uživati. Ovo je materijalni profaniziran prikaz uskrснуća. Međutim posljednji dio serijala o Jamesu Bondu, *No Time to Die*, uništava tu sliku uskrснуća Jamesa Bonda jer on umire. Možda bi zato točniji naslov ovog dijela filma bio *No Time to Lie* ili *No, Time to Die*. Ova slika smrti može se interpretirati dvojako: 1. kako svemu u ovom materijalnom životu dođe kraj, tako i Jamesu Bondu; 2. uništena je slika sretna kraja Jamesa Bonda kojeg je utjelovio Daniel Craig i koji mora umrijeti. Ovaj posljednji dio serijala ima mnogo kritika.⁷⁶ A uz kritike javlja se i nešto ne-Sveto, zlikovac simbolična imena, Lucifer Safin, koji se opisuje kao „Bog koji ljudima ulazi pod kožu.“⁷⁷

Probudenu kulturu u filmovima o Bondu vidimo u nekoliko navrata. Prvi put vidljiva je u nastavku *Spectre*, u potencijalnoj homoseksualnosti Jamesa Bonda, kad ga zlikovac Silva počne intimno neugodno dirati, misleći da će mu tako slomiti psihičku obranu, na što James Bond odgovori: „Tko kaže da mi je ovo prvi put?“⁷⁸ U posljednjem nastavku filma novi je agent 007 žena crne rase (jer je James Bond u mirovini) te kad se u filmu govori o agentu 007, misli se na nju. Nadalje, u zadnjem dijelu filma Bondov kolega Q prikazan je kao homoseksualac jer je pripremao romantičnu večeru sa svojim partnerom. Iako su neki pohvalili ovu scenu,⁷⁹ bilo je i dosta kritika, zašto se nije više pokazala

73 Usp. Sam MENDES, *Skyfall*, 2:13:20.

74 Usp. Sam MENDES, *Spectre*, 47:00.

75 Usp. *Isto*, *Skyfall*, 1:16:40.

76 Usp. Owen GLEIBERMAN – Peter DEBRUGE, Critics Debate: Is ‘No Time to Die’ a Triumph or a Letdown? And Where Does the James Bond Series Go From Here? (9. X. 2021.), u: <https://variety.com/2021/film/opinion/no-time-to-die-critics-dialogue-james-bond-daniel-craig-1235084265/> (25. IV. 2022.).

77 Cary Joji Fukunaga, *No Time To Die*, Metro-Goldwyn-Mayer Eon Productions, 2021., 2:09:50.

78 Sam MENDES, *Spectre*, 1:14:15.

79 Usp. Samuel SPENCER, ‘No Time To Die’ Hints Q Is Gay in Landmark LGBTQ+ Scene, (1. X. 2021.), u: <https://www.newsweek.com/no-time-die-q-gay-ben-whishaw-james-bond-1634589> (25. IV. 2022.).

ova seksualna opredijeljenost. Na ovaj način možemo vidjeti kako se prekret-nica u postavljanju i promoviranju pojedinih liberalnih svjetonazora događa tijekom nekoliko posljednjih godina.

3.2. *Seriya La Casa de Papel (2017. – 2021.)*

Kuća od papira ili *La Casa de Papel* (eng. *Money Heist*), popularna je španjolska serija od pet sezona koja govori o skupini lopova, prevaranata i kriminalaca, koji odluče opljačkati tvornicu (tiskaru) novca, a potom Središnju banku Španjolske (zlatne rezerve). Prikaz je to određene slike Robina Hooda, određena siva zona, između dobra i zla, jer ne pljačkaju ničiji novac, budući da je on svježe tiskan, dakle ničiji je, nije još došao u protok. Bilo bi zanimljivo istražiti ekonomsko-financijski aspekt ovog filma, je li ovo održivo i kada novac dobiva vrijednost te kakve bi bile posljedice ovakve pljačke u pravom svijetu? Uz to zanimljivo bi bilo u budućem istraživanju napraviti prikaz Robina Hooda u kršćanskom kontekstu, jer uzima onima koji imaju i daje onima koje nemaju, naročito iz perspektive moralne teologije i kreposti epikeje.⁸⁰ U seriji *La Casa de Papel* cilj je otisnuti novce, koji će se potom izvući van iz banke, bez mrtvih jer nisu nasilnici i ubojice nego samo lopovi ili *pseudopljačkaši*. Serija je prvotno bila u produkciji španjolske kuće *Atresmedia*, ali onda ju je otkupio *Netflix* i dodao tri sezone. U seriji se promiču nesakralni stavovi, a za neke je vjernike prožeta blasfemijom i promovira vrijednosti probuđene kulture. U prve dvije sezone, pod *Atresmediom*, Sveto koje se prikazuje, usmjereno je na čovjeka kao nositelja Svetog u sebi, ali ga se desakralizira. Primjerice glavni lik i vođa unutar banke Berlin govori o djevičanstvu kao o djevičanskom ludilu koje se mora uništiti i preboljeti jer su „djevice buntovne zato što nisu slomljene – nevino buntovništvo.“⁸¹ Prikaz je to Svetog djevičanstva kao nečeg lošeg. Berlin je imao pet brakova koji su propali i u seriji govori negativno o braku i ženama, a posljednji mu je propao jer mu je sin uzeo ženu.⁸² U seriji se desakralizira intiman odnos, koji se po količini prikaza i promovira izjavom da „on ujedinjuje ljude.“⁸³

Nakon što je snimanje i produkciju preuzeo *Netflix*, stvari se po pitanju prikaza Svetog pogoršavaju i slijedi izravnije izrugivanje religije i Svetog. Od-

80 Usp. O situacijama kad se opravdava kršenje moralnog načela radi većeg dobra detaljnije u: Marijan BIŠKUP, Teološko-povijesni osvrt na krepost epikeje, u: *Bogoslovna smotra*, 50 (1980.) 1, 57-74.

81 Alex PINA, *La Cabeza del Plan*, *La Casa de Papel*, *Atresmedia*, 2017., 19:55.

82 Usp. Alex PINA, *La teoría de la elegancia*, *La Casa de Papel*, *Netflix*, 2021., 4:03.

83 Alex PINA, *Qué hemos hecho?*, *La Casa de Papel*, *Atresmedia*, 2017., 7:02.

mah u prvoj epizodi Berlin je kupio i restaurirao dio katoličkog samostana i pretvorio ga u svoj stan, gdje drži ukradene umjetnine koje preprodaje.⁸⁴ U tom samostanu lopovi će se pripremati za novu pljačku i izvršavat će razne grijeh u prostoru Svetog, desakralizirati ga te se izrugivati prikazom Svetih simbola. Primjerice, na ulasku u samostan Berlin kaže „hvaljena Marija“, na što Profesor odgovara: „Ti me z...“, a Berlin ga ispravi: „ne kaže se puna milosti na Svetom smo mjestu“, a Profesor samo kaže da je on „budala.“⁸⁵ Samostan ima mnogo slika i kipova koje prikazuju Svete osobe i događaje, zbog čega likovi „ne mogu spavati jer ih gleda Isus“⁸⁶ te govore da ne žele gledati Kristovu smrt jer je jedan Krist prikazan s ranama i strijelama u srcu,⁸⁷ a u drugom trenutku, dok su svi u manastiru intimni, Tokyo naglašava kako je sve puno Isusa i svetaca s intimnim glasanjima drugih parova u pozadini.⁸⁸ Simbol križa prikazan je i izvan samostana, na glavnoj zlikovici, Aliciji Sierra, koja koristi metode mučenja ljudi i zakapa ih žive pri ispitivanju te koja nosi šest križeva na sebi, tri na ogrlici i tri na naušnici, dok govori o tome kako ih sve u banci treba pobiti.⁸⁹ Ona se nalazi u visokom stupnju trudnoće ili blaženom stanju, koje se prikazuje kao ne tako blaženo s obzirom na njenu okrutnost i nehumanost, a postane humanija kad rodi, što pokazuje kako majčinstvo humanizira (ili stanje ne-trudnoće humanizira ljude?). U seriji se desakralizira, pa čak i po kontekstu scene demonizira kršćanska glazba. Zaštitari banke u seriji su prikazani kao zlikovci te ih se naziva grabežljivcima koji ubijaju stado. Tako u jednoj sceni zaštitar Gandia zaveže jednu članicu bande za vrata u znaku križa, samo bez glave, koja je stavljena kroz rupu u vratima, propuca joj ruku, odnosno dlan, gdje je često prikazana rana od Krista, čak i kaže da izgleda kao Isus Krist.⁹⁰ Za to vrijeme okruže ga pljačkaši, od kojih traži da pjevaju pjesmu *Krist jednom stane na žalu*, jer je *Netflixu* logično da kad si okružen i imaš taoca, zavezat ćeš ga u znak križa i natjerati sve koji te love da pjevaju kršćanske pjesme usred povijesne pljačke banke.⁹¹ Kasnije taj isti čuvar, kad mu nude da se preda i klekne, kaže da ne bi kleknuo ni pred svemogućim Bogom.⁹²

84 Usp. Alex PINA, *Aikido*, La Casa de Papel, Netflix, 2019., 40:05.

85 *Isto*, 5:47.

86 *Isto*, 22:12.

87 Usp. Alex PINA, *Tu sitio en el cielo*, Netflix, 2021., 39:47.

88 Usp. *Isto*, 42:38.

89 Usp. Alex PINA, *Pequeñas vacaciones*, Netflix, 2019., 41:40.

90 Usp. Alex PINA, *KO técnico*, La Casa de Papel, Netflix, 2020., 10:02.

91 Usp. *Isto*, 11:01.

92 Usp. *Isto*, 12:47.

Probuđena kultura proteže se cijelom serijom, pa tako serija ima dva homoseksualca, transvestita i dijaloge s mnogo rodne ideologije. Dvije scene posebno se ističu po ovom pitanju. Prva je fizički sukob Gandije čuvara i jednog lopova, Bogote, koji Gandiju naziva, dok ga udara, rasistom, fašistom, seksistom, homofobom, te nabraja kako ih je taj čuvar sve zvao – „imigranti, homi- mići, cigani“⁹³ odnosno pokušava se prikazati da su zli ljudi koji se protive homoseksualnosti, imigraciji ili problematiziraju sigurnost društva i da se protiv takvih treba boriti. Promovira se lijeva socijalno-liberalna (u nekim aspektima i anarhistička) politika. Druga je zanimljiva scena iz zadnje epizode druge sezone, dakle prije *Netflix*a, gdje Berlin ostaje u hodniku i štiti ih dok oni bježe, te kaže: „Muški šovinist sam, zato ostajem, a žene i homoseksualci idu prvi.“⁹⁴ Ova je scena zanimljiva u komparativnoj analizi s drugim filmom iz 1997. godine, *Titanicom*, film inspiriran potonućem Titanica 1912. godine, gdje po kapetanovoj zapovijedi prvo idu žene i djeca u čamce za spašavanje, a muškarci ostaju na tonućem brodu.⁹⁵ Poslije 105 godina, ili 20 godina nakon snimanja *Titanica*, 2017. godine muškarci (konzervativci) koji ostaju prikazani su kao šovinisti, a umjesto djece sa ženama se spašavaju homoseksualci.

3.3. Trilogija *Batman – Dark Knight* (2005. – 2012.)

Ovaj je film primjer antiteze, hipotezi ovog rada. Trilogija *Batman – Dark Knight* primjer je kako filmovi mogu promovirati drugačije, kršćanske vrijednosti. Film započinje teološki, tako u prvoj sceni, gdje je Bruce Wayne zatvoren u Sjevernoj Koreji, dolazi mu jedan zatvorenik i govori da je on vrag, na što Bruce odgovara: „Ne, ti nisi vrag nego vježba.“⁹⁶ Nakon toga se fizički obračunaju, što prikazuje vječnu borbu/hrvanje protiv zla. Prvi dio trilogije opisuje Brucea Waynea kao izgubljena mladića, koji krivi sebe za smrt svojih roditelja. Glavni je prikaz Svetog u ovom filmu pričom, naracijom. Film radnjom otjelovljuje odnos Starog i Novog zavjeta, preciznije sukob Lige sjena, koji su osvetnici, a nazivaju se pravednicima,⁹⁷ i Brucea Waynea, koji daje novu priliku i simbol je pokajanja, oprosta i nove nade. Liga sjena pokušava uništiti njegov grad Gotham, kao što su spalili Rim i uništili Konstantinopol jer ti su „gradovi pali u korupciju i dekadenciju gdje zločinci iskorištavaju ra-

93 Alex PINA, *Crees en la reencarnación?*, La Casa de Papel, Netflix, 2021., 12:34.

94 Alex PINA, *Bella ciao*, La Casa de Papel, Atresmedia, 2021., 50:12.

95 Usp. James CAMERON, *Titanic*, Paramount Pictures, 1997., 1:53:13.

96 Christopher NOLAN, *Batman Begins*, Warner Bros, 2005., 2:02.

97 Usp. *Isto*, 35:04.

zumijevanje društva, a prema kriminalu se ne smije biti tolerantan.⁹⁸ Ako si jednom grešnik, uvijek si grešnik. Pravda je za njih kao ravnoteža jer je „Bruce spalio njihovu kuću, oni su spalili njegovu kuću.“⁹⁹ To je prikaz iz Starog zavjeta: „Bude li drugog zla, neka je kazna: život za život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku, noga za nogu, opekлина za opeklinu, rana za ranu, modrica za modricu.“¹⁰⁰ Bruce je drugačiji – on vjeruje da pad nije kraj nego „padamo da bismo se naučili dizati“¹⁰¹ kao što ga je njegov otac učio. Vjeruje kako može popraviti i spasiti svoj grešan grad, ako mu se da prilika.

U drugom nastavku filma narativ se vodi oko anarhije i bezvlada, koje donosi Joker svojim terorom grada. Cilj je Jokera život bez pravila, slično kao i Luciferu koji se bori protiv Božjih zapovijedi, koji je agent kaosa, a to prikazuje kao pravedno i pošteno. U tom kaosu Joker je stavio zatvorenikovu dilemu između dva broda, na jednom su civili, a na drugom zatvorenici, i kaže im da unište drugi brod.¹⁰² Iako postoji rasprava među civilima, kako su zatvorenici imali svoju priliku (kao da ne zaslužuju drugu), i jedni i drugi pokazali su da su spremni vjerovati u dobro i da „nisu kao Joker ružni iznutra.“¹⁰³ Međutim Joker je uspio *Bijelog viteza* Gothama, Harveya Denta (državnog odvjetnika koji je zatvorio mnogo kriminalaca u gradu), preokrenuti u Viteza tame. On je ubijao iz osвете po Gothamu dok je Batman hvatao Jokera. Na kraju će sam Batman preuzeti krivnju za sva ta ubojstva i svojevrsno će otkupiti na sebe grijehe od Denta za mir i stabilnost grada, „da se nagradi vjera u ljude.“¹⁰⁴ Tako Batman postaje prognani, „tihi zaštitnik grada, heroj kojeg ne zaslužuju, a u tom trenutku i ne trebaju.“¹⁰⁵

U trećem nastavku priča se vraća na početak s povratkom jednog otpadnika Lige sjena, Banea, koji kad ga netko zove, odgovara: „Govori o vragu i on će se stvoriti“ (*Speak of a devil and he will appear*)¹⁰⁶ te kad ga se naziva čistim zlom, on to ispravlja u „potrebni zlom“ (*necessary evil*).¹⁰⁷ Bane kao zlikovac spaja zlo prvog i drugog dijela trilogije jer želi uništiti grad Gotham,

98 *Isto*, 1:46:21.

99 *Isto*, 1:48:42.

100 *Izl*, 21, 24-25.

101 *Isto*, 10:42.

102 Usp. Christopher NOLAN, *The Dark Knight*, Warner Bros, 2008., 2:01:06.

103 *Isto*, 2:12:44.

104 *Isto*, 2:22:02.

105 *Isto*, 2:22:45.

106 Christopher NOLAN, *The Dark Knight Rises*, Warner Bros, 2012., 1:03:40.

107 *Isto*, 1:04:35.

ali donosi i anarhiju provodeći revoluciju. Sam Bruce Wayne doživjet će pad kad dođe u konflikt s njim, nakon kojeg ponovo kreće u povratak ili dizanje. Iz čega? Iz rupe na kraju svijeta koji je, prema Baneu, „najgori pakao.“¹⁰⁸ Brucea nije htio ubiti nego mučiti, ali ne njegovo tijelo nego dušu jer je „za pravi očaj potrebno da postoji nada.“¹⁰⁹ Zato će davati nadu i Gothamu dok ih sve ne uništi i dok ne shvate da nema nade, a kad Gotham postane pepeo, onda će ubiti i Brucea.¹¹⁰ Film završava smrću Brucea Waynea, koji se žrtvovao za spas grada Gothama,¹¹¹ međutim u zadnjoj je sceni prikaz ponovna ustanka i još jedne profane slike uskrsnuća ili sretna kraja, što utemeljuje religiozna čovjeka.

Zaključak

Sveto je vrlo sveobuhvatan pojam i može ga se na različite načine definirati, analizirati i proučavati. Za autore ovog rada Sveto je najbolje objašnjeno u svojoj vječnoj neobjašnjivosti. Kad shvatimo da pred Svetim ništa ne znamo, tad vjera u svom misteriju nastaje. Zato se Sveto možda bolje može osjetiti nego spoznati, može se bolje uočiti kad je pred nama i mi jednostavno na najdubljoj ontološkoj razini razumijemo da je *to* Sveto. Zanimljivo je kako isti praslavenski etimološki korijen imaju riječi: *Sveto*, *Svijet* i *Svjetlost*. Ako ćemo se poigrati s riječju Sveto, ono je sve oko nas jer je *sve to* oko nas stvorio Bog koji je ostavio svoj trag u svemu što nas okružuje i zato je *sve to*, Sveto. Ono je vječno kao što je i jedan dio čovjeka vječan, tako da je traganje i spoznaja za vječnim Svetim ustvari i traganje za nama samima i naša želja da probudimo u sebi Sveto, naš najčišći, vječni bitak postojanja. O prikazu tog traganja i samog Svetog, kao misterija u ovom svijetu pisali su Rudolf Otto i Mircea Eliade, navodeći primjere poput prirode, nakita, simbola, pjesama, glazbe, prostora, tijela, priča i dr. To omogućava autorima istraživanje prikaza Svetog u popularnoj kulturi. Što bi bila kultura?

Ako je kultura obrađivanje, uređivanje, koga ona danas obrađuje? Ljude. Mi ljudi plodovi smo koje kultura kultivira. U različitim kulturnim aspektima čovjek je obrađivan i programiran da misli i gleda svijet na određen način. Jedan je od njih sve popularnija filmografija, kojom se može uređivati ljude da

108 *Isto*, 1:18:02.

109 *Isto*, 1:18:49.

110 Usp. *Isto*, 1:19:03.

111 Usp. Zanimljivo je da se pred kraj filma saznaje identitet Johna Blakea, čije je srednje ime Robin, koji je, prema serijalu stripova o Batmanu, njegov pomoćnik ili svojevrstan pratitelj, apostol, kome pripada i zadnja scena triloge u kojoj se on uzdiže na Batmanovoj platformi kao njegov nasljednik; detaljnije u: *isto*, 2:36:36.

budu ili *homo religiosus* ili *homo antireligiosus*. Suvremeni čovjek biva programiran filmovima i suvremenom kulturom sve više, zbog tehnoloških postignuća i izloženosti različitim instrumentima i alatima kojima se može lakše oblikovati, kao što su mobiteli, računala, mediji, televizori i drugo. Ovi alati mogu biti upotrijebljeni za stvaranje i religioznog i antireligioznog čovjeka. Međutim potonji još uvijek u sebi nosi korijen „religiozni“, kao što riječ nevjernik u svom etimološkom korijenu ima vjeru, koja prebiva u njemu, kao i Sveto, neovisno o tome je li on toga spoznajno svjestan ili nije. „Htio ne htio, profani čovjek još uvijek čuva tragove ponašanja religioznog čovjeka, ali lišene religioznog značenja. Ma što god činio, on je baštinik. On ne može posve ukinuti svoju prošlost, jer je sam proizvod i oblikuje se kroz niz negacija i odbacivanja, ali ga i dalje posjećuju stvarnosti koje se odrekao.“¹¹²

U znanstvenom radu istaknulo se nekoliko zanimljivih budućih istraživanja:

1. Izazovi pred suvremenom kulturom u 21. stoljeću.
2. Dugoročne društvene posljedice kulture isključivanja i probuđene kulture.
3. Sloboda govora i govor mržnje.
4. Što su to civilizacije i postoje li dvije civilizacije u tzv. Zapadnoj civilizaciji, koje su ontološki suprotstavljene?
5. Neurolingvističko programiranje javnosti, subliminalne poruke i osviještenost javnosti o porukama koje se filmovima i drugim medijima prikazuju i usađuju u svjesnost.
6. Ekonomska analiza serije *La Casa de Papel*.
7. Robin Hood u kršćanskom kontekstu i krepost epikeje.

Za kraj važno je naglasiti kako su filmovi i serije snažan medij u 21. stoljeću kojim se usađuju ideje te obrađuju umovi i srca ljudi. Mogu poticati relativizaciju Svetog, profanizaciju i desakralizaciju, ali isto tako mogu poslužiti za resakralizaciju, revitalizaciju i povratak Svetog, koje je ondje gdje je oduvijek i bilo, svuda oko nas i u nama.

112 Mircea ELIADE, *Sveto i profano*, 124.

RELATIVIZATION OF THE SACRED IN CONTEMPORARY (NON)CULTURE

Summary

The central concept of the paper is the research of the relativization of the Holy in contemporary (non)culture. Throughout the history of mankind, the sacred has taken on many meanings, characteristics and has been attributed to various things, phenomena, rites and rituals. It permeated almost all aspects and phases of human life. In the modern age, more precisely in the 21st century, the Holy faces many challenges due to various processes in culture, which are reflected from a wider social context, such as profanation and secularization. Given that culture is very broad and comprehensive, the authors decided to research the representation of the Holy in a particular work of contemporary culture: filmography. It is becoming very popular, especially among new generations, and easily creates and sends messages, often subliminal in nature, thus shaping the hearts and minds of people. The scientific paper consists of an analysis of key concepts related to this research, Holy and Culture, and an analysis of the representation of the Sacred in contemporary (non)culture in filmography through case studies: *James Bond*, *La Casa de Papel* and the *Batman* trilogy.

Keywords: Sacred, Culture, Filmography, *James Bond*, *La Casa de Papel*, *Batman*, *Cancel Culture*, *Woke Culture*.